

АНАЛИТИЧЕН МОДЕЛ НА ВЪТРЕШНОПОЛИТИЧЕСКА КРИЗА

гл. ас. Елена Симеонова*

УВОД

Аналитичният модел на вътрешнополитическа криза е част от дисертационно изследване на моделите и типологията на вътрешнополитически кризи. Проектиран е за да направи възможно “измерването” на стабилността на политическата система в период на преход от авторитаризъм към демокрация чрез анализ на вътрешнополитическите кризи, които възникват през този период в рамките на системата. Моделът обединява в себе си три различни аналитични модела – темпорален, формален и теоретичен. Те интерпретират взаимовръзката вътрешнополитическа криза – политическа стабилност от различни гледни точки. Това дава възможност изследваният обект да бъде поставен в различни аналитични перспективи.

*Темпоралният модел*¹ разполага кризата във времето, за да идентифицира нейното начало, кулминация и край. Настоящият темпорален модел е двустепенен. От една страна, свързва отделните етапи на прехода със съответстващите им вътрешнополитически кризи, а, от друга, условно разграничава етапите от развитието на дадена вътрешнополитическа криза.

Формалният модел представя общата схема на възникване на вътрешнополитическа криза. Съдържащите се в него променливи спомагат да се отграничат вътрешнополитическите кризи от останалите типове кризи, които, макар да имат някои политически импликации, излизат извън категорията на обекта на анализ на настоящото изследване.

Теоретичният модел предлага концептуална схема на стабилността на политическата система от гледна точка на вътрешнополитическите кризи, които възникват в нейните рамки в периода на преход от авторитаризъм към демокрация.

Като комбинира в себе си елементите на различни аналитични модели, предлаганият тук агрегиран модел на вътрешнополитическа криза едновременно съчетава плюсовете на формалните и теоретичните модели и минимизира техните недостатъци. Така двата основни модела – формалният и теоретичният, стават взаимно допълняеми. Теоретичният на практика обяснява онова, което остава скрито в схемата на формалния модел. Освен това агрегираният модел дава възможност да се разработят хипотези от различна аналитична перспектива и да бъдат подложени на сравнение. Взаимовръзката и взаимната допълняемост между отделните елементи на агрегирания модел се вижда най-ясно при приложението му към конкретен пример². В комбинация трите модела предоставят

* Гл. ас. Елена Симеонова – катедра “Международни отношения”, тел.: 81-95-336, simeonova.elena@gmail.com

¹ Идеята за темпоралния модел на кризата е заимствана от унифицирания модел на международна криза на Бречер и Улкенфелд. Техният модел се основава на четирите взаимосвързани фази/периоди: *период на кризата* (предкризисен, кризисен, следкризисен), *фаза на кризата* (начало, ескалация, де-ескалация, последици) и *усещането за стрес* (нарастващ стрес, максимален стрес, намаляващ стрес и липса на стрес). Виж: Brecher and Wilkenfeld (2000), pp. 10-17

² В рамките на дисертационно изследване на тема: *Модели и типология на вътрешнополитически кризи (на примера на българския преход)*, настоящият аналитичен модел е тестван на примера на политическата криза в България 1996-1997 г.

възможност за типологизация и класификация на вътрешнополитическите кризи, съобразно комбинация от съдържащите се в модела променливи и техните индикатори.

Стъпки при изграждането на агрегирания модел. Изграждането на агрегирания аналитичен модел на вътрешнополитическа криза се състои от няколко основни стъпки: (1) определяне на съставните елементи на модела – темпорален, формален, теоретичен и дефиниране на техните специфични цели; (2) избор на основни променливи¹; (3) избор на допълнителни (контролни) променливи; (4) описание на взаимовръзките между основните и допълнителните променливи.

Особености на модела. Аналитичният модел на вътрешнополитическа криза има две особености. Първата е, че съдържа качествени променливи, които са трудно измерими, и измерването им се отличава с голяма степен на условност. По тази причина операционализацията им е множествена – т.е. многовариантна, и зависи от субективната преценка на анализатора. Втората особеност на модела е пряко следствие от първата – поради качествения характер на променливите разделянето им на зависими и независими има по-скоро класификационен характер, отколкото причинно-следствен.

Характер на взаимовръзките в модела. Съставянето на модела е съпроводено от ясното съзнание, че в политическата наука стриктното разграничаване между причина и следствие е условно. За подобни модели са подходящи по-усложнени концепции за причинността като например спиралата на Гънър Мирдал, кворума от предусловия на Карл Дойч, нелинейните корелации на Хейурт Олкер² и др. В случая е предпочетена двупосочната причинност или както Д. Ръстоу я нарича: “кръгово взаимодействие” между основните променливи, от една страна, и между политическите, социалните и икономическите условия, от друга³. Следователно взаимовръзките между елементите на формалния модел и променливите, включени в теоретичния модел, са кръгово каузални.

1. ТЕМПОРАЛЕН МОДЕЛ НА ВЪТРЕШНОПОЛИТИЧЕСКА КРИЗА

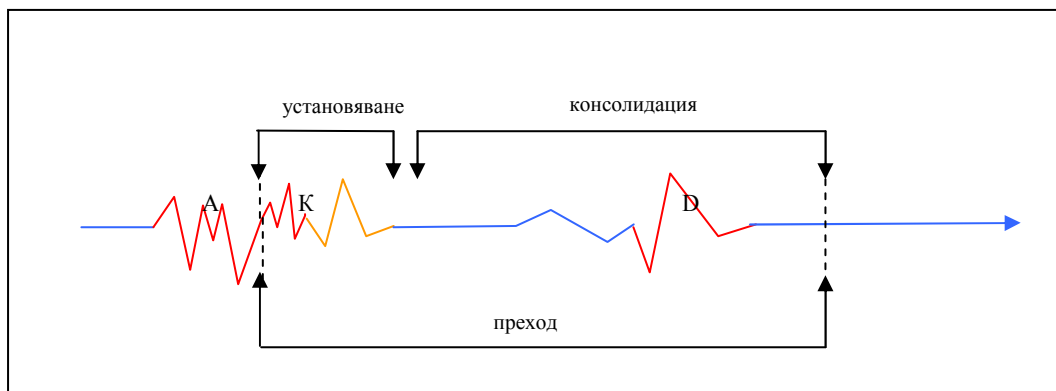
Същност и цели на модела: Темпоралният модел разполага вътрешнополитическата криза във времето. Той е двустепенен – най-напред определя етапите на прехода като ги свързва със спецификата на вътрешнополитическите кризи, характерни за всеки един етап, а след това предлага темпорална схема на вътрешнополитическа криза. Целта на модела е да идентифицира отделните фази от развитието на една вътрешнополитическа криза – начало, пиков момент (ескалация), край (разрешаване на кризата). Смисълът на подобно усилие е да се изведат, ако е възможно, индикатори за навременно “разпознаване” на кризата. Това е важно с оглед на навременната реакция по нейното овладяване.

Етапи на прехода: Съобразно целите на изследването на вътрешнополитическите кризи в период на преход от авторитаризъм към демокрация, се приема, че преходът не е единен процес и че в него условно могат да се разграничат два основни етапа – етап на установяване и етап на консолидация (виж. фиг. 6).

¹ Две от променливите – политическа стабилност и промяна, се съдържат и във формалния, и в теоретичния модел, но са представени от различна перспектива, съобразно специфичните цели на съответния модел.

² Изброените подходи за извеждане на причинно-следствени взаимовръзки между събитията в международния живот и политика са представени в: Alker (1966). Виж също и Russett, Alker, Deutsch and Lasswell (1964), pp. 259-311

³ “Кръговото взаимодействие” е каузалната схема в генетичния теоретичен модел на Ръстоу за демокрацията. Виж: Ръстоу (2004) с. 20-27

Фиг. 1. Етапи на прехода

Като цяло продължителността на прехода¹ е дискуссионна и е извън обсега на целите и задачите на настоящото изследване. Приемаме, че продължителността е специфична за различните общества и зависи от фактори като: характерните особености на предходния режим, начина на осъществяване на прехода, политическата и гражданската култура на обществото, както и от съответните базисни условия и влиянието на външни фактори. В работен порядък приемаме също, че преходът е от тоталитарен тип политическа система (т. А във фиг.1) към демократичен тип политическа система (т. Д във фиг.1)². Третото допускане, което правим, е, че е възможно в общия процес на преход да се отграничат поне два етапа³, притежаващи някои принципно различни характеристики, които определят спецификата на политическия процес в техните рамки. Първият етап на прехода е така нареченият *етап на установяване* на новия политически режим, а вторият – *етап на консолидация*, е периодът, в който се извършва процес на “привикване”, особено на равнище масово съзнание, към новоустановените норми и правила на демократично политическо поведение (виж: фиг.1).

Етап на установяването. Етапът на установяването започва от кулминационната фаза на кризата на стария режим. Тя се изразява в явната загуба на вътрешна сплотеност на режима и/или в загубата на способността му да потиска конфликтите и да се противопостави на назрялата необходимост от алтернативно управление. Възниква в

¹ Според някои автори “минималният период на преход е едно поколение”, а в страни, “които нямат по-раншни образци за подражание, е вероятно преходът да се извърши дори по-бавно. Може да се твърди, че във Великобритания този преход започва преди 1640 и не завършва преди 1918 г.”, Ръстоу (2004), с. 17. Според други – преходът трае “по-скоро години или десетилетия, отколкото поколения”, Дайнов и Гарнизов (1996), с. 80.

² Относно някои философски проблеми на социалната онтология на промените и отговор на въпроса “откъде идваме” и “накъде отиваме” в процеса на преход виж: Проданов (1998), с.40-52. Авторът идентифицира деветнадесет интерпретации на обществената система, от която тръгва насам днешният наш “преход”, а множеството конкуриращи се концепции за посоката на прехода, вписва в три общи модела, които обозначава съответно като стадиално-линейна, културно-плюралистична и ценностно-цивилизационна.

³ Въпросът за етапите на прехода е също дискуссионен, както и този за неговото начало и край. Адам Пшеворски, например, разграничава също два етапа на демократизация (т.е. преход към демокрация) – освобождаване и установяване. Като установяването в неговата концепция съответства на това, което в изложения модел обозначаваме като *консолидация*. Виж: Пшеворски (1994) с.85-113. Маравал и Сантамария пък приемат, че преходът приключва след етапа на формално-юридическото установяване на новите институции, а консолидацията е последващ прехода процес, Маравал и Сантамария, (1992) с. 3-4. Генетичният модел на демокрацията на Ръстоу се състои от три основни фази: *подготвителна, фаза на решението и фаза на привикването*, предшествани от едно задължително фоново условие – *национално единство*, Ръстоу (2004), с. 20-27.

резултат на неспособността на авторитарния режим да реши въпроса за своето възпроизводство и да се приспособи към променящите се обстоятелства на вътрешната и външната среда. Специфичното съдържание на кризата варира чувствително при отделните случаи. От широтата или интензивността на кризата на стария режим и от съотношението на силите между стария режим и опозицията зависи дали преходът ще се осъществи чрез “самотрансформиране на режима чрез постигането на серия от пактове между различните действащи политически лица” или чрез пробив, предизвикан от растящата сила на опозицията. С други думи, “степената на изчерпване на идеологическите, институционалните, репресивните и персоналните ресурси определя дълбочината на кризата”, което от своя страна обуславя специфичната форма на преход (Маравал и Сантамария, 1992: 3).

Етапът на установяване е периодът, в който се договарят основните институции на новия демократичен режим. В емпиричен план – това е времето от учредяването на Кръглата маса и началото на преговорите в нейната рамка до приемането на нова конституция. През този етап представителите на стария режим и опозицията постигат съгласие, първо, върху промените в действащата конституция¹, които легитимират опозицията, и, второ, върху промените в институционалната система. Онова, което има най-голямо значение през този етап, е не какви ценности изповядват лидерите на стария режим и опозицията по принцип, а какви компромиси са склонни да направят.

Етапът на установяването условно завършва с формално-юридическото институционализиране на новия режим. Това означава, че основните институции на новата политическа система са определени и започват да функционират като се организират и взаимодействат помежду си в съответствие с новите правила на играта.

Характерни особености на етапа на установяването. Този етап е относително кратък – извършва се в рамките 1-2 години. Характеризира се с висока степен на политическо и социално напрежение и перманентна нестабилност, защото се решават ключови институционални задачи. Основен отличителен белег е поляризацията на институционалните и индивидуалните отношения². Налице е стремеж за разграничаване от всичко, свързано с авторитарния режим и идентифициране с ценностите на демокрацията. Опозицията се ползва с висока степен на легитимност. Ролята на лидерите е решаваща, тъй като трябва да се уговорят конкретните условия на прехода и да се поемат тежки рискове с оглед на бъдещето.

Етап на консолидацията. Консолидацията е процесът, през който се извършва материално-политическо институционализиране на новия демократичен режим. През този етап постигнатото от представителите на стария режим и опозицията съгласие (което съвсем не е всеобщо), трябва да бъде “предадено на професионалните политици и на гражданството като цяло” (Ръстоу, 2004: 25). Успехът на консолидацията зависи от степента на автономност на новия режим и осигуряването на условия за неговото нормално възпроизводство. Това е дълъг процес, който не протича безпроблемно. Решаването на възникващите през този етап от прехода проблеми обикновено предизвиква разцепление между основните политически формации и създава условия за възникване на вътрешнополитически кризи с различна интензивност.

Теориите за консолидацията често изтъкват важноста на обществено-икономическите фактори – например концентрацията или дисперсията на ресурсите, степента на развитие или равнището на съществуващите неравенства³. Основни показатели за успеха на консолидацията са легитимността и ефективността на новия режим. Един сериозен

¹ Тези промени биват бързо приети от парламента на стария режим, Елстър (2004), с. 238

² Или както образно се изразява Ръстоу “Прохождащата демокрация изисква не хладна борба, а горещи семейни скандали”, Ръстоу (2004), с.23

³ Robert Dahl (1971), глави 4,5,6

конфликт относно легитимността им например би дестабилизирил политическата система. От друга страна пък, търсенето на широк консенсус би ограничило ефективността на правителството. Марвал и Сантамария смятат легитимността и ефективността като необходими условия за успешна консолидация, които зависят от различни променливи фактори и обстоятелства. Сред тях на първо място те посочват типа преход, който може да създаде проблеми, свързани с приемствеността, ако се ограничава автономията на новия режим. На второ място са вътрешният и международен контекст, в който се извършва промяната на политическата система, и който определя количеството, естеството и важността на основните проблеми за решаване. На трето място, решаваща за консолидацията, според двамата автори, е новата партийна структура, която отразява количеството и интензивността на съществуващите конфликти, и която обуславя възможностите за формиране на ефективни и редуващи се правителства (Сантамария и Марвал, 1992:24-25).

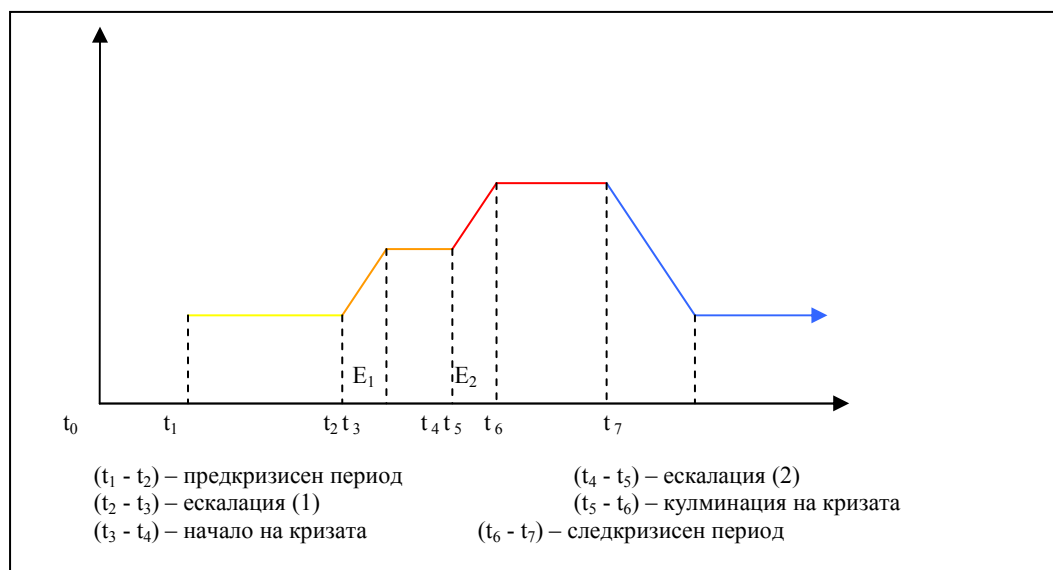
В процеса на консолидация има голяма вероятност¹ да настъпи “патов период”, когато се разпада дисциплината в парламентарните партии и настъпва “процес на случайностите”, когато се изнамират и прилагат множество компромиси, комбинации и реструктурирания (Ръстоу, 2004:25), за да се решат основните задачи на прехода.

Характерни особености на етапа на консолидация. Степента на социално и политическо напрежение през този етап е сравнително по-ниска в сравнение с етапа на установяването. Налице са първи признаци на стабилизация. Новоучредените демократични институции обаче още не са развити достатъчно. Новата законност може да съществува паралелно с редица важни авторитарни елементи, наследени от предишния политически режим. Демократичните ценности и принципи все още не са изкристализирали в норми и практически действия. Възможно е да се възроди “лоялността към стария режим сред голяма част от обществото”, тя може да попречи на “осъществяването на прехода” или “да проточи прекалено фазата на консолидиране на демокрацията” (Монтеро и Торкал, 1992:251-252). Налице е и своеобразен парадокс – високи равнища на доверие в изпълнителната власт (легитимност) се съпътстват от висока степен на икономическо недоволство и политически песимизъм.

Основни етапи на вътрешнополитическата криза. Една криза винаги може да бъде проследена до своя първоначален произход, въпреки че се катализира от различни действия или събития (Brecher and Wilkenfeld, 2000:10). Идентифицирането на отделните етапи от развитието на една вътрешнополитическа криза е важно както от аналитична, така и от практическа гледна точка. Извеждането, макар и на относителни критерии, които да характеризират отделните етапи, би спомогнало за навременното разпознаване на кризисната ситуация и евентуалното ѝ овладяване преди да се проявят всички негативи от развитието ѝ.

В развитието на една вътрешнополитическа криза могат да бъдат отграничени четири основни етапа и един междинен, който се проявява на две равнища (виж: фиг. 2). Основните етапи са: (1) *предкризисен период*; (2) *начало*; (3) *кулминация* и (4) *следкризисен период*. Междинният етап е *ескалацията*, която се проявява между предкризисния етап и началото и между началото и кулминационната фаза на кризата (виж: фиг.2).

¹ Тази вероятност е толкова по-голяма, колкото повече нерешени проблеми са останали от етапа на установяването или колкото повече се отлага началото на същинските реформи.

Фиг. 2. Етапи в развитието на вътрешнополитическата криза

Предкризисен период: Период, през който между политическите актьори се натрупват напрежение, нерешени проблеми или прекалено дълго се отлага решаването на важен проблем. Появяват се първите признаци, че поне един от актьорите е решил да наруши постигнатото съгласие и да следва стратегия на конфронтация. Не всяка вътрешнополитическа криза обаче се предшества от предкризисен период. Той е присъщ приоритетно на структурнофункционалните кризи¹. При проблемно-ситуационните и символно-пропагандните кризи е трудно да се определи наличието на предкризисен период. Така например дали появата на даден проблем при проблемно-ситуационните кризи бележи началото на кризата или предкризисния етап е спорно и зависи почти изцяло от субективното тълкуване на изследователя.

Преходът от предкризисния период към началото на кризата е съпътстван от своеобразна ескалация (E1). Повечето политически кризи не се появяват изведнъж, те са продукт на ескалация. Политиците следва да разпознаят развитието на необичайни събития по неясните, амбивалентни и противоречиви сигнали. В критичната си същност тези събития сами по себе си не са очевидни. Политиците би следвало да “направят своята преценка” относно тях² (Boin, t’ Hart, Stern and Sundelius, 2005:10).

Това може да бъде или събитието, което поставя началото на кризата, или множество други събития, които повишават напрежението непосредствено преди същинското начало на кризата. Дали предкризисният период ще задвижи избухването на същинска криза зависи от множество фактори, но най-вече от управленските решения, вземани в този период. Ако например управляващите пренебрегнат искания на опозицията, тя може да предприеме действия, които да застрашат стабилността; ако обаче исканията бъдат преценени като конструктивни и получат своевременен удовлетворителен отговор, ситуацията може да претърпи обратно развитие и кризата да бъде избегната.

¹ Относно типологията на вътрешнополитическите кризи виж: Симеонова (2006), с. 258-274

² Проблемът за придаване смисъл на събитието от страна на политиците е разгледан подробно от Edelman (1964), (1982).

Начало на кризата: Началото се отбелязва с избухването (проявлението/или признаването) на кризата и предприемането на конфронтационни действия – вербални или физически от страна на поне една от въвлечените в кризата страни. Може да се каже, че кризата е започнала тогава, когато е налице поне едно от следните условия: (1) публичен конфронтационен акт от поне една от страните по кризата; (2) ставането на събитие с дестабилизиращ ефект върху политическата система; (3) промяна в средата. За да се навлезе в кризата, т.е. формално да се отчете нейното начало, е необходимо заплахата за стабилността на системата да бъде осъзната от страна на въвлечените страни. Това възприятие показва нивото на напрежение у участниците и между тях.

Кризата започва, когато поне един от участниците обяви ситуацията за кризисна. Възприятието за криза е строго субективно и зависи от позициите на актьорите по отношение на властта, ресурсите, с които разполагат, целите и интересите им, както и от очакванията им по отношение на изхода от кризата. Следователно не е задължително кризата да започне едновременно за всяка една от засегнатите страни. По правило политическата сила, която е в опозиция, е по-чувствителна¹ по отношение на първите признаци на кризата и алармира за задаващата се криза доста по-рано. Управляващите са склонни да пренебрегват първите сигнали на кризата и да отлагат признанието за наличието на криза до последния възможен момент. Налице са първи опити за предприемане на действия за преодоляване на кризата. Ако тези опити не дадат резултат, следва нова ескалация на напрежението (E2) и кризата достига своята върхна точка. Тук е важно да се отчете степента на ескалация, която зависи от ресурсите, които отделните страни по кризата са в състояние да мобилизират и използват. Това могат да бъдат публични обвинения, отправени към ключови политически фигури, скандални разкрития за нерегламентирани връзки или действия от страна на управляващите, заплахи за оспорване на легитимността, действително оспорване на легитимността (посредством снемане на доверие, вотове на недоверие и др.) предприемане на извънпарламентарни действия, организиране на публични протести.

Въвлечените страни правят опит да преодолеят заплахата¹, като проучат намеренията на противника, възможностите, с които разполагат алтернативните решения. Това е, което в литературата се нарича *“критичен риск”* – прагът, отвъд който пряката и открита конфронтация и силови действия са неизбежни (Snyder and Deising, 1977:50, 198-207)². На етапа на отключване на кризата страните все още е възможно да поддържат определена степен на комуникация помежду си. На този етап всяка от страните се опитва да сформира коалиция от съюзници външни и/или вътрешни, които да подкрепят нейната кауза и да индуцират легитимност. Съобразно дълбочината и интензивността на кризата въвлечените страни могат да сформират специални форуми за генериране на решения като например кризисни щабове и експертни и консултативни групи. Броят на важните решения, които трябва да бъдат взети, обикновено е по-голям отколкото в предкризисния период, което се дължи на по-високите залози, неочаквания натиск на времето и по-големите очаквания за дестабилизация на политическата система. Участниците продължават да се опитват да разкрият намеренията на другата страна, възможностите ѝ, т.е. да установят нейния критичен риск. Акцентът обаче се променя: готовността на противника да използва насилствени действия чрез предизвикване на социално напрежение е по-голяма. По тази причина търсенето на алтернативи за недопускане на покачване на социалното напрежение се засилва.

¹ Освен ако едната от тях не прецени, че продължаването на конфронтацията и задълбочаването на кризата не ѝ носят по-големи бъдещи ползи.

² Цитат по Brecher and Wilkenfeld, (2000), p. 13.

Ескалация (Е2): Втората фаза на ескалация, която бележи прехода от началната фаза на кризата към нейната кулминация. Тя се отключва с обстоятелство, нова система или атрибут, който генерира за поне един от участниците представа за по-силна степен на заплахата, наред с усещането на натиска на времето и очакването за предприемане на действия, които ще доведат до увеличаване на конфронтацията между страните. Тази втора фаза на ескалация и кулминацията на кризата, бележат връхната степен на деформация на взаимоотношенията и максимално ниво на напрежение. Както и в началната фаза, враждебните действия не са константна величина; т.е. може да съществуват точки на ескалация в рамките на фазата на ескалация. При същинската ескалация процесът копира точно движението от предкризисния период към началната фаза. Катализатор може да бъде вербален, политически, икономически, военен или насилствен акт или разрушително събитие, или промяна в средата. Комбинацията от ускоряване на действията от страна А и отговорът на страна Б или обратно завършва преминаването от началната фаза (предкризисен период) към ескалацията на кризата. Всяка ескалационна точка показва нарастване на конфликтните взаимодействия, докато изходните точки са сигнал за оттегляне на участниците в кризата.

Кулминация на кризата: Това е връхната точка от развитието на вътрешнополитическата криза. Степента на напрежение тогава е най-силна и е налице определена степен на дестабилизация на политическата обстановка. Нарушени са легитимността и ефективността на системата. Появява се претендент за властта. Ситуацията обикновено е патова, защото една от страните поставя ултимативни искания и изходът от кризата зависи от степента на отстъпчивост и отговорност на другата страна. Възможни са прояви на гражданско неподчинение. Това е най-отчетливата фаза от развитието на кризата. Тя е сравнително по-лесно разграничима от останалите и в нея най-ясно се изразява същността на кризата. На етапа на кулминация на кризата се търси и обикновено се постига решението на кризата. Участниците търсят по-интензивно информация, свързана с кризата, и я обработват по-бързо, на възможно най-високо ниво. Разширява се обхватът на консултациите с цел постигане на национална обединеност. Това може да създаде "ad hoc" форум за вземане на решения с оглед ускоряване на процесите. Времето става фактор с огромно значение. Усилно се търси външна подкрепа, дори и само под формата на официални изявления. Тъй като рисковете вече са по-големи, участниците имат склонност да приемат стратегията за принудителна комуникация (дипломация) като база на преговори за излизане от кризата. Когато едната от страните демонстрира желание за компромис и отстъпки, това маркира етапа на деескалация на кризата и започва т. нар. следкризисен период.

Следкризисен период. Това е периодът, който следва след вземането на необходимите решения, водещи до приключване на кризата. Той започва с договарянето и/или осъществяването на промяната, която, от своя страна, се идентифицира с незабавните резултати от кризата. Изразява в рязък спад на напрежението, намаляване на натиска на времето и постепенна нормализация на политическата обстановка. Легитимността и ефективността на системата биват възстановени и се отчита покачване на обществената подкрепа за управлението. Следкризисният период показва затихването на кризата. Възможно е този етап да е фиксиран във формален документ, например писмено или устно споразумение, договор или др.

Фазата на прекратяване на кризата може да премине по няколко сценария: (1) форсмажорно – когато единият от участниците удържи победа и наложи своите условия за прекратяване на кризата. Продължителността на преговорите зависи от възгледите на страните относно баланса на силите и бъдещите възможности след кризата; (2) симултантно – когато двете страни едновременно осъзнаят, че продължаването на кризата ще увеличи

загубите им и ще ограничи бъдещите им ползи. Противниците продължават да са ангажирани с преговори, със заплахи и обещания и със стимули за бъдещи ползи. Акцентът се поставя върху приспособяването към новите условия на стабилност и формирането на новите споразумения.

В следкризисния период се установяват и анализират последствията от кризата. Влиянието, което кризата е оказала върху системата, се измерва както със степента на промяна в отношенията, така и в основните елементи на системата.

Влиянието на кризата на този етап се различава от останалите три етапа в няколко отношения. Рамката на времето е условна. Няма точни измерения. Тази фаза не е толкова точна като граници, както останалите. Това означава, че емпиричните отношения влияние - следкризисен период са по-сложни. Но въпреки това границите и съдържанието му могат да бъдат измерени по отношение на степента на промяна сред участниците, разпределението на силите, конфигурациите между съюзниците и правилата на играта – формално и неформално.

Казано най-общо, фазата на влияние е неразделна част от кризата (Brecher and Wilkenfeld, 2000:16). Тя създава динамичната връзка между отделните компоненти. Без отчитане на влиянието темпоралният модел би пресъздавал само преминаването от една фаза в друга. Влиянието проследява обратната връзка от кризата към системата, както и приносът на участниците във формиране на средата, в която е възникнала кризата. Тези връзки са между различни събития, актове и промени в политическата система.

При определянето на етапите в развитието на една вътрешнополитическа криза трябва да бъде направена уговорката, че това е изключително трудно и до голяма степен условно. Рязка граница между тях трудно би могла да се постави. Освен това не всички видове вътрешнополитически кризи преминават последователно и през четирите етапа. Така например някои кризи с по-малък интензитет и степен на заплаха към стабилността на политическата система са по-краткотрайни и се вменстват само в една единствена фаза – тази на кулминацията, в случая – самото проявление на кризата. Най-ясно разграничимият етап това е кулминацията на кризата.

2. ФОРМАЛЕН МОДЕЛ НА ПОЛИТИЧЕСКА КРИЗА

Същност и цели на модела: Формалният модел на политическа криза дава възможност да се онагледят общия план на възникване на вътрешнополитическа криза (виж: фиг.3). Той специфицира обекта на анализ на настоящото изследване, като го отграничава от други сходни обекти, които също притежават политически импликации. Моделът си поставя две основни цели: (1) да представи обща схема на взаимовръзка между описателните понятия, съдържащи се в дефиницията на вътрешнополитическа криза¹, и (2) да опише оперативните емпиричните свойства на описателните понятия.

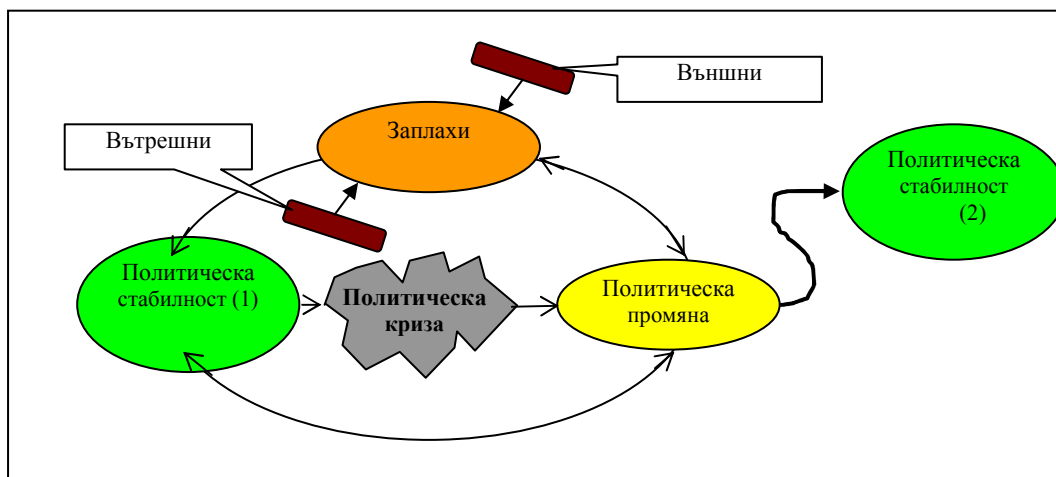
Заплахите за политическата стабилност могат да бъдат емпирично характеризирани от гледна точка на следните свойства: (1) *произход*; (2) *насоченост* и (3) *интензитет* (виж: фиг.4).

(1) Произход на заплахите. По произход заплахите биват (А) *външни* за системата на обществени отношения, включваща социалните, икономическите и политическите отношения, и (Б) *вътрешни*.

А. *Външните* за системата заплахи могат да идват от обкръжаваща системата среда като например природни бедствия – пожари, наводнения, земетресения, суша и др. Заплахата

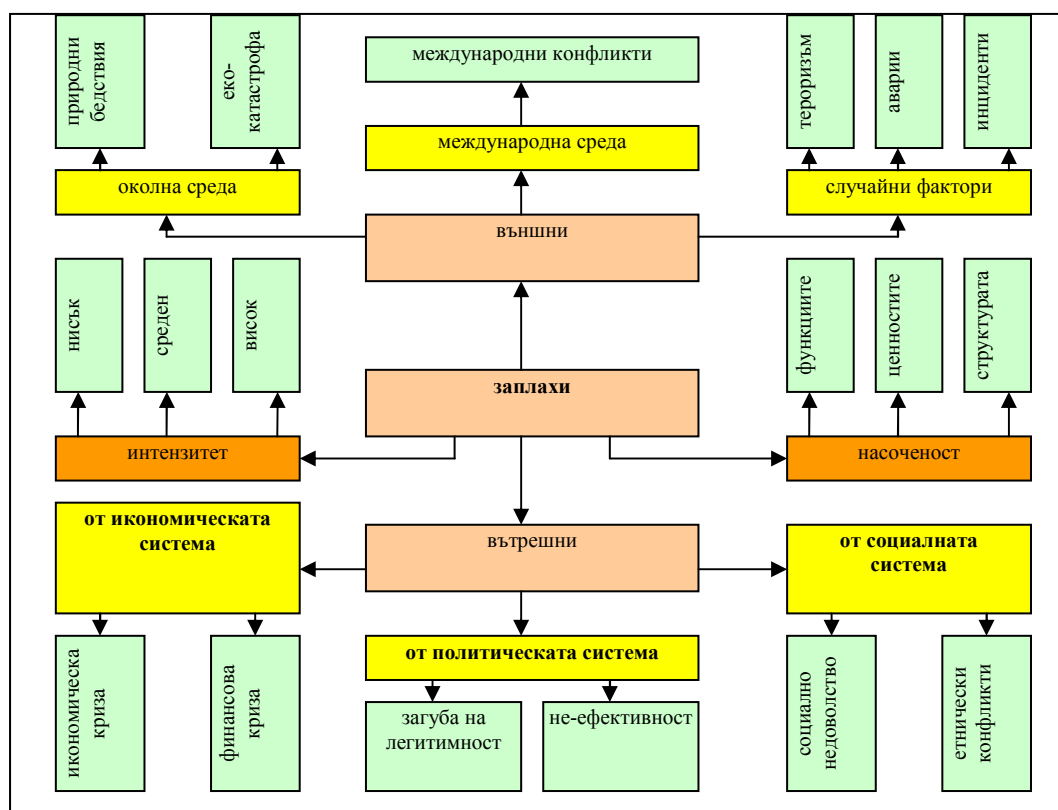
¹ Виж: Симеонова (2006), с. 259.

може да произхожда и от международната среда, състояща се от взаимодействието на отделните обществено-държавни системи, и тогава приема формата на международни конфликти или инциденти. Към външните заплахи спадат и т. нар. “неконтролируеми условия” – фактори, неподлежащи на предварителен контрол и прогнозиране, макар в известна степен да са свързани и с човешката дейност. Такива са например различните производствените аварии и екологични катастрофи.

Фиг. 3. Формален модел на вътрешнополитическа криза

Заплахите, произхождащи, от една страна, от околната среда – природни бедствия, екологични катастрофи, а, от друга, от т. нар. случайни фактори – терористични атаки, производствени аварии и др., причиняват кризи, които засягат предимно социалната и икономическата система. Този тип кризи могат да причинят инфраструктурни щети и да вземат човешки жертви. Техните политически измерения са предимно управленски и се отнасят до ефективността на изпълнителната власт. Те поставят на изпитание политическата система, но рядко я дестабилизируют. Това е така, защото в екстремалните условия на природно бедствие, производствена авария или терористична атака политическата система трябва да остане стабилна, за да бъде ефективна в действията си по преодоляването на кризата. При неефективност на изпълнителната власт в случаи на подобни кризи в следкризисния период е възможно да бъде оспорена нейната легитимност и в последствие да се стигне до вътрешнополитическа криза.

Фиг. 4. Карта на емпиричните характеристики на заплахите за политическата стабилност

Международните кризи, които произтичат като заплаха от международната среда, също поставят на изпитание изпълнителната власт. За тяхното успешно преодоляване ключово условие също е вътрешнополитическата стабилност. Не може да бъде постановена обаче безспорна взаимовръзка между изхода от дадена външнополитическа криза и вътрешнополитическата стабилност на системата. Така например понякога управляващите може да въвлекат страната си (или дори да инициират външнополитическа криза) с цел да акумулират обществена подкрепа и легитимност (каквото беше случаят с въвлечането на САЩ във войната с Афганистан от страна на Джордж Буш). Т.е. участието във външнополитическа криза в някои случаи може да бъде средство за разрешаване на вътрешнополитически проблеми. В други случай дори успешното за страната разрешаване на външнополитическа криза може да доведе до вътрешнополитическа дестабилизация, каквото е случаят със Съединението и последвалата го принудителна абдикацията на княз Батенберг. В подобни случаи решаваща се оказва ролята на външните фактори.

Б. Вътрешните заплахи идват от отделните подсистеми на обществената система. Те могат да бъдат от икономическо и финансово естество, като причиняват съответно икономическа и/или финансова криза. Индикатори за подобни заплахи от икономическо естество са: ръст на безработицата, ръст на инфлацията, валутни резерви, състояние на държавния бюджет и платежния баланс, размер на преките и чуждестранните инвестиции,

стабилност на банковата система¹ и др. Вътрешните заплахи могат да имат и социален характер и да произтичат от равнището на социална стабилност в страната. Факторите, които влияят върху социалната стабилност, са: равнища на доходите, покупателна способност, заетост, социален и екзистенц минимум и др. Самата политическа система също поражда заплахи за собствената си стабилност. Подобни заплахи са например загубата на легитимност или неефективност на управлението. Преки емпирични индикатори за степента на легитимност и ефективност на политическата система са: общественото доверие в основните властови институции, възприятията за развитието на страната, степента на политическа, икономическа, религиозна свобода при управлението, както и обществената готовност за протестни действия срещу управляващите.

Важно е да се отбележи, че различните видове заплахи са взаимно свързани и поради това влиянието им е симултанно. Често е трудно да се отграничат отделните причинно-следствени взаимоотношения, поради което в зависимост от целите на анализа условно дадени заплахи се приемат за базисна първопричина за нарушаване на стабилността на политическата система.

(2) Насоченост на заплахата. Степента на сериозност, с която се възприема дадена заплаха за политическата стабилност, зависи до голяма степен от нейната насоченост. Заплахата може да бъде насочена към структурата на политическата система, в случаите когато тя се оспорва. Ако са налице определени условия и ресурси и заплахата за структурата на системата се реализира, то тогава на практика се осъществява преход от един тип политическа система към друг. Освен към структурата на системата заплахата може да е насочена към функциите на политическата система като цяло или към отделни нейни институции. При реализирането на подобна заплаха възниква функционална криза. Подобни кризи парализират дейността на един или няколко властови центрове, в резултат на което се стига до рязък спад на ефективността и легитимността на отделните институции или системата като цяло. Заплахата обаче може да бъде насочена към някои основни политически, граждански или морални ценности. Заплахи с подобна насоченост най-често са в основата на символно-пропагандни кризи, които само потенциално застрашават стабилността на политическата система. По-скоро те са опит за мобилизиране на обществена подкрепа срещу легитимната власт и опит за възпрепятстване на нейната ефективност. Най-често техен инициатор е опозицията, особено в период на предстоящи избори.

(3) Интензитет на заплахите. Интензитетът на заплахите за политическата стабилност се определя от техния обхват и продължителност на действие. В настоящото изследване условно подразделяме интензитетът на заплахата за политическата стабилност на: *нисък, среден и висок*. Интензитетът е толкова по-голям, колкото по-значим е параметърът, който се променя в негативен план и колкото по-дълго се задържи негативното въздействие. От значение е и дали заплахата се отнася до един или няколко параметъра на политическата система, а също така дали различните параметри, които в резултат на заплахата търпят негативна промяна, са от една и съща система. Така например спадът на обществено доверие в кабинета няколко месеца след избирането му е заплаха с много нисък интензитет, защото по правило регистрираните тенденции показват, че след изборната еуфория следва логичен спад на доверието в границите от няколко процентни пункта. Сам по себе си обаче подобен спад на доверието не е в състояние да предизвика политическа дестабилизация, която да наруши нормалната работа на основните властови

¹ Стабилността на банковата система, от своя страна, е се измерва посредством следните индикатори – ликвидност, суверенен риск, доверие във финансовата система. За повече подробности виж: Гочев, А. *Ранно сигнализиране: ежемесечен доклад за България*, ПРООН, фондация “Отворено общество”, USAID, глава: “Стабилност на финансовата система”.

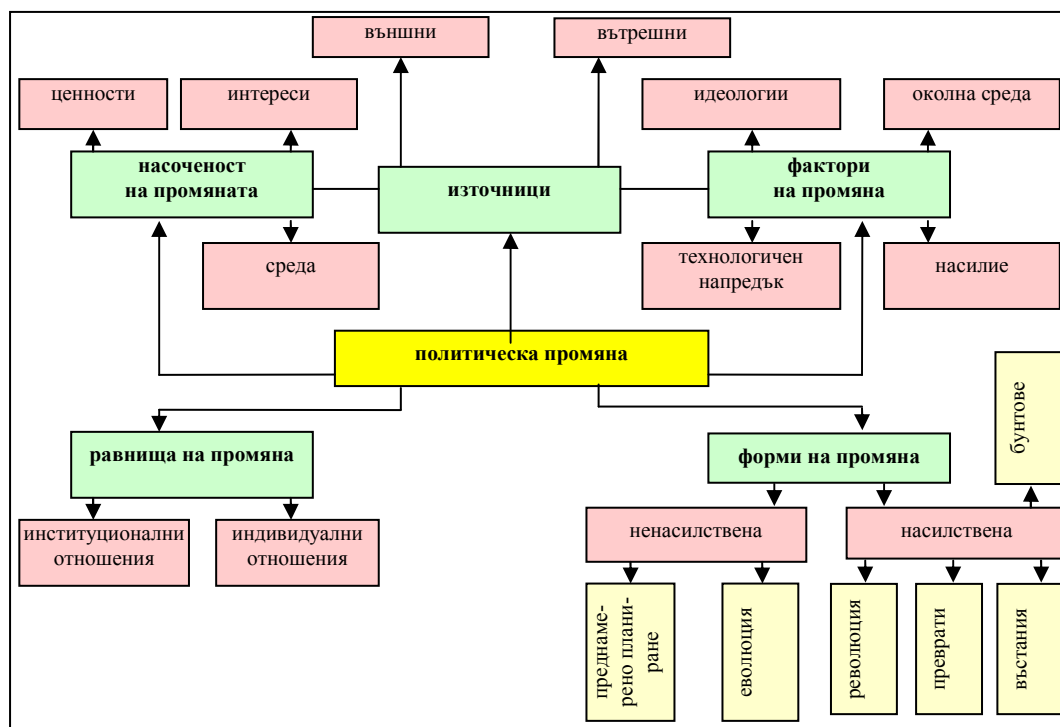
центрове. Обикновено заплахата, която се характеризира с висок интензитет, е комбинация от няколко значими показателя, които бележат голямо изменение. Като например: рязък спад на обществено доверие с повече от 10 пункта, оспорване на легитимността от страна на нелоялна опозиция, висок ръст на инфлацията, висок процент на безработица и др.

Политическата промяна¹ е другият важен фактор, свързан с политическата криза. Потенциално всяка вътрешнополитическа криза предполага промяна или е резултат от осъществяването на политическа промяна. Основните емпирични характеристики на политическата промяна са: (1) *насоченост*; (2) *източници*; (3) *фактори на промяна*; (4) *равнища на промяна*; (5) *форми на промяна* (виж: фиг.5).

(1) Насоченост на промяната. Промяната може да бъде насочена към ценностите, правилата на функциониране на системата, нейната структура или средата, в която тя функционира, както и към типа отношения в системата. Независимо от конкретната насоченост всяка промяна провокира и стремеж, както в самата система, така и в отделни части на обществото за възстановяване на баланса, нарушен в резултат на промяната. Това може да стане по два начина – или чрез отхвърляне на промяната или чрез приемането ѝ. Отхвърлянето на промяната създава заплахата за стабилността на политическата система и е предпоставка за възникването на вътрешнополитически кризи с различна интензивност и дълбочина. Критерият за успешна политическа промяна е установяването на системата в ново равновесно положение, в което са неутрализирани екстремалните искания, които създават конфронтация и напрежение.

(2) Източници на промяна. Има два основни източника на промяна в политическата система: (а) *външни източници* – това са стимули на промяна, които произтичат от физическата или външната за политическата система среда и (б) *вътрешни източници* – стимули на промяна, които самата система поражда с всеки свой отговор на външната или физическата среда. Политическата система трябва да реагира на промените, независимо характера на техния източник, за да отговори на отправените към нея обществени очаквания и да гарантира стабилността си.

¹ Относно различните аналитични стратегии за концептуализиране на промяната виж: Нау (2002), pp. 143-150. Той различава и представя три предимства и недостатъците на три основни типа анализ на политическата промяна – синхроничен, сравнително статичен и диахроничен.

Фиг. 5. Карта на емпиричните характеристики на политическата промяна

(3) **Фактори на промяна.** Четири са основни фактори на политическа промяна¹: (а) идеологиите; (б) околната среда; (3) технологичния напредък и (4) политическото насилие.

(а) *Идеологиите* са насочени предимно към промяна на ценностите. Те могат да се развият на място или да бъдат привнесени отвън. Така например информацията за другите общества, които демонстрират наличието на по-висок жизнен стандарт, могат да разрушат традиционните ценности и под влияние на новите да породят политически искания за промяна, които да дестабилизируют системата и да я доведат до състояние на вътрешнополитическа криза. Промените в ценностите често създават предпоставки за издигането на нови политически искания, които, ако бъдат трансформирани в радикални политически действия, водят до вътрешнополитическа криза, застрашаваща стабилността на системата.

(б) *Околната среда* също може да предизвика промени, които да дестабилизируют политическата система или най-малкото да я застрашат и създадат социално напрежение. Най-непосредствените от тези заплахи са природните бедствия. Така например наводнени градове или опустошени от горски пожари райони стават причина активни части от обществото бързо да ориентират исканията си към политическата система, за да търсят благоприятни решения от страна на управляващите с цел адекватно компенсиране на нанесените щети и вземане на превантивни мерки в бъдеще. По този начин ефектите от

¹ Кан например идентифицира като фактори на политическа промяна освен идеологиите и религиозните убеждения. Според него фактори на промяна са също икономическите кризи и природните бедствия, Kahn (1990), p. 278.

подобно кризисно събитие рефлектират главно върху обществото, което понася последствията и загубите – налице е социална криза, която поставя на изпитание управленската ефективност на политическата система.

(в) *Технологичният напредък* също променя физическата среда и може да бъде източник на дестабилизационни импулси¹. Развитието на технологиите създава нови проблеми, които политическата система трябва да разреши така, че да запази стабилността си. Например, замърсяването на околната среда не съществува като проблем преди 70-те. Оттогава управляващите във всички страни са принудени да вземат под внимание исканията и действията на зелените партии.

(4) *Равнища на промяна*. Промяната се проявява на двете основни равнища на политическата система: (а) *институционалните* (официални) *отношения* и (б) *индивидуалните* (неофициални) *отношения*

(а) *Институционалните отношения* по правило са точно определени и относително непроменливи през времето, така че дейностите на системата могат да се повтарят и системата да се запази. Тези отношения са характерни и с това, че границите на очакваното поведение на актьорите са определени, така че хората в такива структури знаят какво се очаква от тях, а хората извън структурите знаят как да се отнасят с тях. Този тип отношения (подобно на бюрокрацията) се предопределят предимно от длъжността, а не от индивидуалните характеристики на този, който я заема, макар че и те влияят. Промяната в тези отношения е внимателно контролирана. Обикновено това се постига бавно и трудно, така че несигурността, породена от новите взаимоотношения, да бъде минимизирана. Групи, чиито интереси не са достатъчно удовлетворени, могат да издигнат искания за промяна в официалните (институционални) взаимоотношения. Или пък да оспорват решения, предвиждащи промяна, която засяга техните интереси. Фрустрацията и исканията за удовлетворяване на специфичен интерес могат да бъдат трансформирани в призив за реформа на политическата система. Това е сериозна заплаха за дестабилизация и възникване на вътрешнополитическа криза от структурно-функционален тип. Прекомерните искания могат съзнателно да дестабилизируют системата не толкова с очакването или с желанието да бъдат удовлетворени, колкото с поставянето под съмнение на ефективността и легитимността на политическата система.

(б) *Индивидуалните отношения* се определят и зависят от личностните характеристики на индивидите, а не от техните позиции. Дори ако те спазват официалните изисквания на институциите, в които работят, те не могат напълно да прикрият самоличността си. Отделните инициативи, желания и нежелания, личните отношения и политическите мнения влияят върху действията на хората в системата. Тези фактори създават редица неофициални отношения, които могат и да не съответстват на официалните. Често те се допълват, но понякога влизат в конфликт. Тъй като индивидите влизат или напускат политическата система, конфигурацията на индивидуалните отношения се променя, понякога грубо и често неочаквано, и също може да бъде предпоставка за възникване на вътрешнополитическа криза. Така например персоналните промени в кабинета често се правят с цел да се повиши доверието в управляващите, но подобни промени могат да нарушат баланса на интересите на различните лобита на мнозинството, което, от своя страна, може да дестабилизира кабинета и да предизвика правителствена криза.

(5) *Форми на промяна*. Две са основните форми на промяна на системата: (а) *ненасилствена* и (б) *насилствена*.

¹ Така например непосредствено преди буржоазно-демократичните революции в Европа разрастването на манифактурната производителност води до по-голямо влияние на бизнеса в политическите кръгове, често за сметка на традиционните земеделски интереси. В същото време, трудовите организации в заводите формират нова група интереси, които конфронтират интересите на собствениците на средствата за производство.

(а) *Ненасилствена промяна.* Ненасилствената политическа промяна е еволюционна. При нея проблеми, актьори и отношения се променят във времето по достатъчно бавен и предсказуем начин така, че системата като цяло остава сравнително стабилна и възникващите вътрешнополитически кризи са с нисък интензитет и не са в състояние да я дестабилизируют. Освен това осъществяващите се текущи промени се ползват с широка обществена подкрепа.

(б) *Насилствена промяна.* Подобен тип политическа промяна се предприема тогава, когато системата не е в състояние сама да инициира адекватна промяна, за да отговори на социалния натиск и на проблемите, пред които е изправена. Тогава онези, които са недоволни, въвеждат нови методи за промяна, чиято основна характеристика е насилието¹. Насилието може да приема както физически, така и психологически форми. Убийства, бунтове, саботаж и дейности на полицията са примери за политическо насилие, което е особено присъщо в ситуации на вътрешнополитическа криза. Други форми на насилствената промяна са обществените протести, заговори, въстания и революции². Всяка една от тези форми включва някаква различна степен на насилие, което, от своя страна, оказва различен дестабилизиращ ефект върху политическата система.

Една от основните цели на политическата система е да поддържа обществената система в стабилно състояние, като трансформира периодично възникващото напрежение и не му позволява да приеме разрушителни размери. Осъществяването на тази цел зависи от поддържането на стабилни институционални структури и отношения. Най-съществените отношения са тези между самата политическа система и обществото. В ситуация на вътрешнополитическа криза тези отношения са поставени на сериозно изпитание. Способността на политическата система да отговори на промяната (независимо дали е първопричина или следствие на вътрешнополитическа криза) се определя от разнообразни фактори като например: (1) средствата, с които разполага системата; (2) готовността и възможността на управляващите да отговарят на отправяните към тях искания; (3) наличната обществена подкрепа, която легитимира властовите центрове; (4) основните ценности и норми, които ръководят общественото поведение.

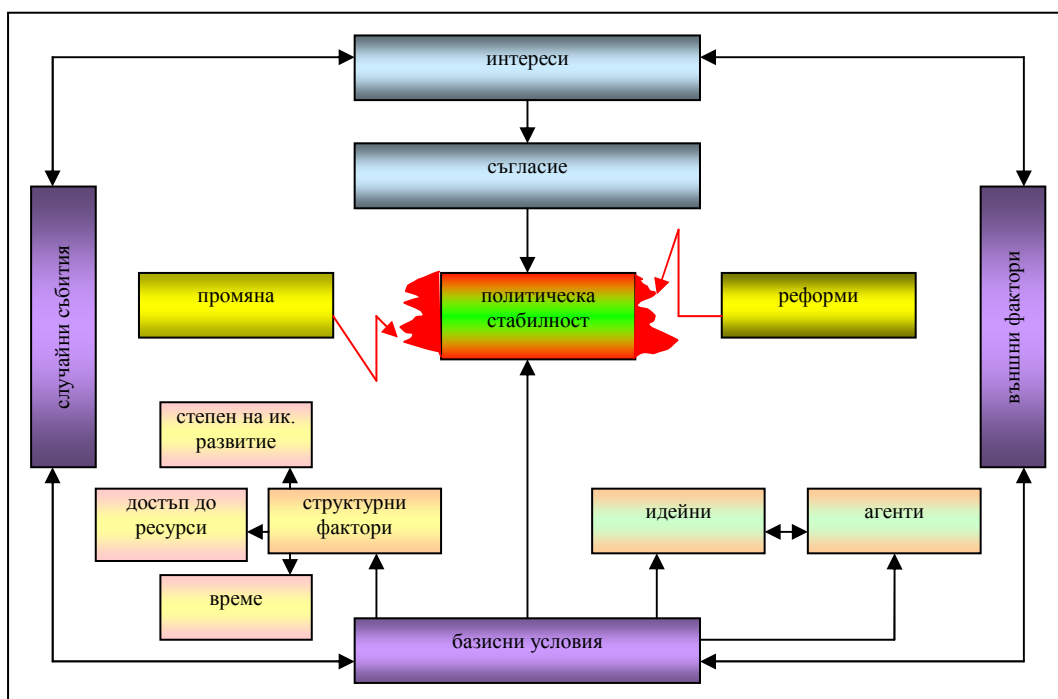
Възникващите заплахи и извършващите се промени натоварват политическата система. Различните общества и политически системи могат да понесат различна степен на подобно натоварване. Колкото по-голямо натоварване може да понесе една политическа система без да се разруши, толкова тя е по-стабилна. В преобладаваща част от времето отношенията в системата се определят от натоварването, което е нормално за даденото общество. Ниското ниво на промени в отношенията и интересите може да бъде компенсирано от система с малки възможности. Обратно, система с по-големи възможности е способна да поеме по-голям кризисен товар, т.е. да понесе повече вътрешнополитически кризи без да се дестабилизира и разруши. Когато обаче натоварването превиши способностите на системата, тя се разрушава и новата система създава нов модел на взаимоотношения, които определят новите граници на нейните способности. Тези способности могат да включват приспособяване, употреба на легитимно насилие или и двете. Натоварването върху системата може да бъде намалено както чрез различна степен на реформи, така и чрез прилагането на легитимно насилие. Когато политическата система веднъж е била дестабилизирана в резултат на вътрешнополитическа криза, след приемането и налагането на промяната системата се стабилизира на ново равновесно равнище.

¹ За обстоен анализ на насилието в модерната епоха виж: Проданов (2003).

² Относно същността на еволюционната и революционна промяна, както и за подходите им за анализ виж: Нау (2002), pp. 151-164.

3. ТЕОРЕТИЧЕН МОДЕЛ НА ВЪТРЕШНОПОЛИТИЧЕСКА КРИЗА

Същност и цели на модела: Теоретичният модел описва стабилността на политическата система от гледна точка на вътрешнополитическите кризи, които възникват в условията на преход от един тип политическа система (авторитарен) към друг (демократичен)¹. Той е предназначен да отговори на поставените изследователски въпроси съобразно целите и задачите на изследването. Разположен е в концептуалните рамки на неoinституционалния подход. По характер е дескриптивно-експлицитен. Прогностичните му възможности са минимални и се свеждат до вероятностни предположения, които зависят от множество неподлежащи на контрол променливи и обстоятелства. Основната цел на теоретичния модел е да предложи структура за обяснение на вътрешнополитическите кризи посредством набор от променливи, които опосредстват стабилността на политическата система в условията на преход от авторитаризъм към демокрация (виж: фиг. 6).

Фиг. 6. Схема на основните променливи на теоретичния модел на вътрешнополитическа криза

¹ Проблемът за кризите, съпътстващи упадъка на демокрацията и прехода от демокрация към авторитарни форми на управление е разработен в научната литература. Така например Хуан Линц се занимава с проблема за провала на демократичността. Доколкото този провал е предшестван и съпътстван от вътрешнополитически кризи, се приема, че проблемът за възникването, характера и процеса на развитие на вътрешнополитическите кризи при утвърдени демократични политически системи, които се провалят и трансформират в авторитарни, е относително теоретично осветлен. Виж: Linz (1999). Затова вътрешнополитическите кризи при този тип преход не са обект на анализ в настоящото изследване и не са включени в предлагания тук теоретичен модел на вътрешнополитическа криза.

Променливи: Изборът на променливи е особено важен, тъй като той предопределя степента на валидност на модела и предикативните му възможности. Настоящият модел съдържа три типа величини: (1) *фонове фактори*; (2) *основни променливи* и (3) *допълнителни променливи*.

(1) Фонове фактори. Фоновите фактори включват три групи величини: (А) *Базисни условия*; (Б) *Външни фактори*; (В) *Случайни събития*. Тяхното наличие и влияние се приема за даденост като необходим коректив на политологичния анализ. Между тях и основните променливи обаче не са постановени каузални отношения, защото те трудно се доказват, а и подобно усилие надхвърля рамките на настоящото изследване. Фоновите фактори присъстват в теоретичния модел непряко – като обща рамка, в която взаимодействат основните променливи величини.

(А) Базисни условия. Базисните условия предпоставят конкретноисторическия контекст, в който се развива политическата система. Този контекст е важен, защото представя на актьорите набор от възможности и ограничения, в съответствие с които те предприемат своите действия. Особено важно е да се подчертае, че този набор е непостоянен във времето. От своя страна, базисните условия могат да бъдат подразделени на: *структурни, агентни и идейни фактори*.

Към *структурните фактори* се включват следните променливи величини: степен на икономическо развитие, социална структура, достъп до стратегически ресурси и др.

Стратегическите ресурси, особено капиталът и информацията, са важни за осъзнаване и преценка на възможностите на актьорите за политическо действие във всеки времеви момент и контекст. Достъпът до ресурси обаче е неравномерно разпространен в структурно отношение¹. По този начин структурните или контекстуалните фактори улесняват или затрудняват действията на актьорите в ситуация на вътрешнополитическа криза и в значителна степен предопределят резултата от тяхното взаимодействие (Нау, 2002:164). Към структурните фактори Хей причислява и *времето*. Той се позова на Барбара Адамс², която твърди, че при възникването и идентифицирането на политическа промяна са налице различни “времеви изоставания”, които са особено осезаеми в кризисна ситуация. Първият вид изоставане е между причината и ефекта от дадена политическа промяна. Вторият вид изоставане е между възникването и идентифицирането на проблема. И третият вид изоставане е между идентифицирането на проблема и постигането на съгласие за предприемане на действия за неговото преодоляване. Ситуацията на криза обаче “скъсява” или преодолява тези изоставания и благоприятства политическата промяна.

Агентните фактори, които са другият елемент от базисните условия на модела, на практика илюстрират ролята на субективния фактор в ситуация на стабилност или криза. Това са конкретните актьори или отличителни характеристики на политическите обекти. Агентните фактори допълват контекстуалните и структурните фактори в модела. Докато контекстът предопределя възможностите на актьорите, поведението на тези актьори предпоставя степента, в която ще съумеят да оползотворят тези възможности. Така например дали дадена политическа промяна ще се осъществи чрез революция “зависи не само от състоянието на икономиката и реколтата, а от способността на актьорите да мобилизират подкрепа за радикална промяна” (Нау, 2002:165). Освен това значението на отделните актьори е различно. Онези, които имат достъп до стратегическо разузнаване, например, имат по-голяма възможност да насочват промяната съобразно интересите си.

Идейните фактори са от особено значение за обяснение на социалните и политическите явления. Те изпълняват опосредстваща роля в динамичните взаимоотношения между

¹ Той зависи от фактори като класа, етнос, пол, родство, политическа принадлежност, властова позиция и др.

² Виж: Adam, Barbara (1994), p. 100, цитирана от Нау (2002), p. 165.

структурните и агентните фактори. Така например, за да предприемат някакво действие, актьорите трябва да тълкуват контекста по релевантен начин. Затова интерпретациите на средата, в която оперират и случващите се в нея събития, са от съществено значение при оформянето на поведението на актьора и оказват ефект върху резултатите от предприетите политически действия. На практика промените в политиката често са предшествани от промени в идеите. Способността на актьорите да представят една ситуация като изискваща скъсване с миналото е често ключът към мобилизирането на подкрепа за важна политическа промяна, която предшества или следва вътрешнополитическата криза. Така че способността “да организираш промяна в обществените или управленските предпочитания може да е ключова за осъществяването на важна институционална промяна”. Следователно способността да моделираш социалните възприятия е ключов аспект на политическа сила и решаващ фактор за политическата промяна (Нау, 2002:167).

(Б) *Външните фактори*. Външните фактори включват взаимоотношенията на държавата в рамките на международната среда. В модела се предполага, че динамиката на международните отношения е регулиращ фактор в дейността на националните институции както в ситуация на стабилност, така и в ситуация на вътрешнополитическа криза, тъй като държавата все по-често се вписва в наднационални нива на политика, където губи част от суверенитета си. Сред най-значимите външни фактори са международните финансови институции и международните организации, в които държавата членува, както и изборът на “покровител”, чиято воля често определя политическите приоритети. Красноречиво доказателство за ролята на финансовите институции дава Пшеворски в своето изследване на взаимовръзката между демокрацията и пазарните отношения. Според него, “ако правителството е фалирало – ако изпитва дефицит и не може да вземе назаем пари – всички политици без оглед на идеологическа ориентация, предизборни програми и социална база ще искат да направят каквото е необходимо, за да възстановят доверието на кредиторите” (Пшеворски, 1994: 217-218). Това твърдение се подсилва от факта, че “повечето млади демокрации трябва да се справят със сериозни конюнктурни затруднения (като икономически спад, ускорен ръст на инфлацията, тежки външни дългове, силно бюджетно неравновесие и фискална криза, нарастваща потребност от реструктуриране на икономиката, което да отговори на засилващата се международна конкуренция, и постоянно изтичане на капитали, подпомогнато от либерализацията на международната финансова система” (Шмитер, 2004:76). Изброените проблеми налагат “политическите ограничения”, които “все повече ще свързват осигуряването на международни помощи с постигането на конкретни демократични цели на държавно и международно ниво” (Шмитер, 2004: 77).

(В) *Случайни събития*. Що се отнася до т. нар. случайни събития, към тях спадат неподлежащи на контрол събития, като например: природни бедствия, терористични атаки, политически убийства, внезапна смърт на важен политически деец и др. Често подобен род събития изиграват ролята на катализатор на политическите процеси и могат да предизвикат вътрешнополитическа криза или да задълбочат вече съществуваща, като затруднят процеса по разрешаването ѝ.¹

Основни променливи. За обяснение на същността и механизма на възникване на вътрешнополитическите кризи в условията на преход от авторитаризъм към демокрация са подбрани следните променливи от многото възможни: (А) *политическа стабилност*; (Б)

¹ В случая ролята, която се отнежда на случайните събития, наподобява т.нар. “спусъци” или “ускорители” от резултатните модели на Барабара Харф, които анализират причините за етнически и политически геноцид. Според нея това са специфични събития или действия, излизайки извън параметрите на системата, и тяхното наличие може да доведе до промяна в хода на събитията. Виж: Harf (1998), p.70-79 и Гочев, Генов и др. (1997), с. 91-92

политически интереси; (В) политическо съгласие; (Г) политическа промяна; (Д) реформи. Основен критерий при подбора им бе да са всеобхватни и да дават възможност за анализ на вътрешнополитическите кризи от гледна точка на ефекта, който оказват върху стабилността на политическата система. Те съставляват структурата на настоящия теоретичен модел и се съдържат в хипотезите.

Като допълнителни са включени променливи, които определят спецификата на проявлението на основните променливи и също имат отношение към същността и механизмите на възникване на вътрешнополитическите кризи. Тези променливи са: (а) *формата на прехода* и (б) *политическата култура*.

Преходът от един тип политическа система към друг притежава определен кризисен потенциал. Дали този потенциал ще бъде овладян или реализиран в множество вътрешнополитически кризи, зависи от редица фактори, но най-вече от (А) *стабилността* на установената в резултат на прехода политическа система. (А) *Стабилността* на политическата система е функция на процесите на диференциация на (Б) *политическите интереси* на основните актьори и степента и формата на (В) *съгласие* между тях по отношение на необходимостта от (Г) *промяна* и (Д) *реформи*.

(А) *Стабилността* на политическата система се предпоставя реципрочно от институционалната ѝ легитимност и ефективност. В емпиричен план легитимността се измерва чрез степента на обществено доверие в основните държавни институции, а ефективността – чрез способността ѝ да се справя с текущите задачи и възникващите проблеми. В нормативен план ефективността на системата е заложена в конституционния модел на политическото ѝ устройство. Нейни измерители са ефективността на представителността, държавният суверенитет и икономическата и военната конкурентноспособност на държавата¹. Ефективността зависи и от конкретния състав на отделните институции. Налице е обаче своеобразен парадокс – сумарната ефективност на политическата система не е кумулативен сбор от ефективността на отделните ѝ институции. Възможно е ефективността на една институция (например президентската) да достигне своя максимум в ситуация на криза на друга институция (например парламента или правителството)².

Три са основните фактори, от които зависят институционалната легитимност и ефективност: (1) начинът на конституиране на политическите отношения. Ако това стане по класическата формула – държавата да урегулира вече назрели обществени отношения, то тогава вероятността от възникване на вътрешнополитически кризи е значително по-малка, а и кризите не са с висока интензивност и не дестабилизируют системата. Ако обаче преходът към либерални отношения се извърши от политическата власт (т. нар. реформа “отгоре”), и се развива в условия, рамкирани от държавната политика, то тогава възникват множество вътрешнополитически кризи, които освен политически имат и изострен социален и икономически характер (Пиргова, 2004: 64); (2) начинът на конституиране на отделните институции. Ако това стане чрез преговори, легитимността и ефективността са по-устойчиви, отколкото ако институциите бъдат наложени; (3) степента, в която основните политически сили “подчиняват своите ценности и интереси на несигурното взаимодействие

¹ Така посочените измерители на ефективността на политическата система изразяват нейната “модерна” ефективност. Според Мария Пиргова обаче тя променя характера си в глобални условия. В тези условия към домодерните критерии за ефективност се добавя т. нар. глобален критерий за ефективност, а именно участието на държавата във вземането на решения на по-високи нива – наднационални, Пиргова (2002), с. 42. Относно конкурентността на българската икономика в условията на преход виж: Гочев (1997), с.12-18; 54-71.

² Така например в българския случай ефективността на парламента и ефективността на президентската институция влизат в сериозен конфликт, който често дестабилизира политическата система. Виж: Пиргова (2002), с. 253-257.

на демократичните институции и приемат целите на демократичния процес” (Пшеворски, 1994: 65).

В периода на преход от авторитаризъм към демокрация не могат категорично да се постановят транзитивни и линейни връзки между легитимността и ефективността на институциите¹. Често правителствата запазват легитимността си въпреки натрупването на нерешени икономически и социални проблеми. В много случаи оспорването на легитимността и ефективността на правителството са мотивирани от идеологическо или партийно несъгласие с неговата политика. В този смисъл Монтеро и Торкал твърдят, че наличието на тежки нерешени проблеми не засяга пряко консенсуса на мнозинството относно легитимността на режима (Монтеро и Торкал, 1992: 252-254).

(Б) Политическите интереси, които предпоставят стабилността на системата, се диференцират посредством социалните процеси и се канализират чрез политическите партии, профсъюзите, лоби групите² и други обществени организации. Ако тези процеси се движат прекалено бавно, то тогава социално-икономическите промени в обществото ще останат далеч от динамиката на политическите процеси. Това намира отражение в постоянно възпроизвеждаща се криза на представителството и оттам в криза на легитимността на цялата политическа система (Пиргова, 2004: 65).

В процеса на преход политическите интереси на актьорите са насочени главно към структурните реформи в икономиката и задаването на параметрите на социално-политическата промяна на системата. Промяната и реформите обаче са значими дестабилизиращи фактори, които подронват легитимността и ефективността на политическата система. За да бъде неутрализирано или канализирано тяхното въздействие, е необходимо постигането на спонтанно съгласие от страна на политическите актьори. Решаващо условие за постигането му е политическите актьори да имат интерес от него. Устойчивостта на интересите зависи от оползотворените или очаквани ползи. Възможно е в даден момент някои от актьорите да прецени, че несъгласието, конфронтацията и дестабилизацията на политическата система му носят по-големи бъдещи ползи и той да се откаже от предишните си договорености.

(В) Политическо съгласие. Съгласието е един от факторите, които легитимират политическата система. За да бъде постигнато, е необходимо политическите интереси на актьорите да съвпадат. Но тъй като политическите интереси често са в конфликт, съгласието е проблематично. Това предполага перманентна опасност от пораждаването на вътрешнополитически кризи. Институциите обаче действат като кризисни регулатори и по този начин придават временен характер на конфликти на политическите интереси. Институциите предлагат обширно поле за изява във времето на политическите актьори и им позволяват да мислят повече за бъдещето, вместо да се ангажират изключително с настоящето. Според Пшеворски политическите сили се примиряват със загубите в настоящето, защото вярват, че институционалните рамки, които направляват демократичната борба за власт, ще им позволят да наложат своите интереси в бъдеще (Пшеворски, 1994: 22-23).

¹ Опитът на Испания, Гърция и Португалия също подкрепя твърдението за отсъствие на пряка причинна връзка между неефективност и спадане на легитимността на новите демокрации. Виж: Di Palma (1984), pp. 172-187

² Анализ на лобизма от гледна точка на политическата теория и съотнасянето му с демократичната политика в съвременната държава в условията на капитализъм и при наличието на функциониращо гражданско общество, както и интердисциплинарен портрет на лобизма в епохата на глобализацията виж: Цакова (2005).

Трайността на съгласието и ефективността на решенията, които то генерира, зависят до голяма степен от начина на неговото постигане. Това може да стане чрез: съблюдаване на определени *норми* и правила на поведение; *консенсус*; *споразумение*¹.

Нормите са в състояние да постигат съгласие само ако участниците ги намират за важни и са готови да се съобразяват с тях, дори и в ущърб на собствения си интерес.

Консенсусът е резултат от “продължителен процес на преговаряне” между участници с различни властови позиции, а общите ценности и цели са “нишката”, която осигурява организационна сигурност (Lowndes, 2002:97). Консенсусът се постига в резултат на преговори и дискусия. Според Шмит обаче не всички политически конфликти могат да се изгледат чрез дискусията. В определен момент аргументите се изчерпват, но конфликтите остават. Именно тогава проблемите се решават чрез гласуване, което представлява налагане на една воля над друга съпротивляваща се воля². От това наблюдение Шмит заключава, че конфликтите могат да бъдат разрешавани само чрез физическа сила: политиката е антагонистично отношение между “ние” и “те”, в което последен съдник е насилието (Schmitt, 1988:4).

Споразуменията могат да бъдат формални, когато се скрепени с писмен договор, и неформални, когато се основават на джентълменско споразумение между договарящите се. Могат да бъдат също така явни и тайни (негласни). Следователно продължителността и ефективността на съгласието, постигнато посредством споразумение, зависи от неговата форма. Негласните споразумения са особено характерни в ситуация на вътрешнополитическа криза. По този начин договарящите се взаимно гарантират достойнството си при приемането на отстъпки, които са в ущърб на техните симпатизанти или поддръжници. Споразуменията могат да бъдат постигнати в резултат на осъзнаване на взаимния интерес или да бъдат принудително наложени отвън. Принудата при постигането на съгласие между политическите сили може да бъде децентрализирана – тогава, когато достатъчно много актьори наказват неподчинението или несъгласието, като с това защитават собствения си интерес, за да подкрепят общото решение, или пък централизирана, когато съществува специализирана агенция, която има властта и мотивацията да наказва неподчинението (Пшеворски, 1994:28). Такава специализирана агенция е държавата със своите институции. Държавата налага съгласието, защото самата тя ще бъде санкционирана, ако не го направи, или пък, защото използва силата си да принуждава, за да предотврати дестабилизацията на политическата система.

Процесът на постигане на политическо съгласие съдържа две дилеми, които създават затруднения, особено в ситуация на вътрешнополитическа криза: *дилемата на представителството* и *дилемата на опозицията*.

Дилемата на представителството се изразява във факта, че въпреки своите мажоритарни основи, съвременната представителна демокрация генерира решения, които са продукт предимно на преговори между лидерите на политическите сили, а не на общ процес на консултации. Ролята на гласуването е периодично да утвърждава тези решения или да легитимира властта на тези, които са ги взели:

¹ Пшеворски идентифицира три начина за постигане на съгласие между политическите актьори: (а) “спонтанни егоистични решения”; (б) сделки и договори и (в) норми. Най-ефективният начин според него са спонтанните егоистични решения, при които всеки актьор прави това, което е най-добро за него, като се съобразява с това, което е най-добро за другите. Сделките и договорите са единствените възможни състояния на съгласие според теорията на игрите. Виж: Пшеворски (1994), с. 23-32

² “Парламентът – твърди Шмит – при всички случаи е единствено “правият” дотогава, докато обществената дискусия се приема сериозно и изводите се прилагат. “Дискусия” тук има особено значение и не означава просто преговори... Дискусия означава размяна на мнения, ръководена от намерението да се убеждават опонентите посредством аргументите на истината или справедливостта в нещо, или да се оставиш да те убедят, че това е вярно и справедливо”. Виж: Schmitt (1988), p.5

“...колективните решения са плод по-скоро на преговори и споразумения между групи, представляващи обществените сили (синдикатите) и политическите сили (партиите), а не толкова на събрание с действащ механизъм на гласуване. На практика гласуванията се провеждат, само за да се запази конституционният принцип на модерната представителна държава, според който личности, а не групи имат политическа релевантност..., но те свършват дотам да придобият чисто формалната стойност на ритуали по утвърждаването на решения, постигнати на други места чрез процес на преговори.”

(Bobbio, 1989:116)

По този начин един малък кръг от водачи играе несъразмерно голяма роля в процеса на целеполагане, защита на интересите и договарянето. В резултат на това в даден момент настъпва патов период, когато се разпада дисциплината в парламентарните партии и настъпва “процес на случайностите, когато се изнамират и прилагат множество компромиси, комбинации и реструктурирания” (Ръстоу, 2004: 25).

Дилемата на опозицията се състои в това до каква степен да се противопоставя и с какви средства в процеса на постигане на съгласие относно решаването на текущите управленски проблеми и стратегическото целеполагане на системата. Ако опозицията се противопоставя на управляващите прекалено енергично, може да бъде застрашена стабилността на политическата система. Една непреклонна опозиция, особено при тежки икономически условия, може да създаде неуправляема ситуация на вътрешнополитическа криза. Затова ожесточената конкуренция и ясната партийна диференциация могат да са опасни, когато представителните институции са все още неукрепнали. Ето защо политическите сили често се стремят да се споразумеят (предимно неявно) относно разпределението на властовите позиции и стратегията при утвърждаване на демократичните институции¹. Такива пактове могат да бъдат необходими не само за намаляване на напрежението в ситуация на вътрешнополитическа криза, но също и за създаването на мотивация у политическите водачи да останат в границите на установените институционални правила и норми.

В обобщение би могло да се каже, че за да се създаде стабилност за политическата система, актьорите трябва да се убедени в общия си интерес от постигане на съгласие и това съгласие да бъде постигнато на основата на компромиси и споразумения. Политическа теория отдава голямо значение на компромиса и споразуменията, разбирани като логично обяснение и основа на изграждане на новите демокрации (Маравал и Сантамария, 1992: 20-23). Наистина конфликтите на интереси и вътрешнополитическите кризи могат да доведат до ситуация, в която насилието да надделее над толерантността. В такъв случай най-разумното би било да се постигне споразумение, което да балансира интересите на конкуриращите се актьори и да им гарантира бъдещи шансове в границите на институционалния календар. По този начин споразуменията гарантират, макар и временно, стабилността на политическата система.

(Г) Политическа промяна. Както се посочва във формалния модел на вътрешнополитическа криза, политическата промяна се проявява на две основни равнища – институционално и индивидуално. От гледна точка на стабилността на политическата система от значение е институционалната промяна. Институциите обикновено се променят, когато “техните ценностни предпоставки са се изменили или защото са се оказали

¹ Относно политическите споразумения, които съпътстват началото на български преход, виж: Коларова (1994), с. 33-45.

несъвместими с други ценности” (Offe, 1996:685)¹. Процесът на промяна може да предизвика както изменение и отклонение в институционалните правила – което води до криза, така и уеднаквяване и стандартизация, което стабилизира институциите в следкризисен период. В процеса на промяна политическите субекти се стремят да придадат смисъл на възникналите нови и неясни ситуации. В този процес те са склонни да пренебрегват или дори да нарушават съществуващи правила, за да наложат собствения си интерес. Институционалната промяна е възможна само когато вероятните изгоди надхвърлят стойността на самата промяна, което включва цената на това как ще се оперира в рамките на новата структура, как индивидите ще се справят с новите източници на несигурност и ще асимилират промяната, което само по себе си е проблем на колективното действие (Peters, 1999:148-149). Теоретичната концепция на неоинституционализма допуска като възможно взаимното влияние между индивидите и институциите. Ако институциите са “правилата на играта”, то тогава тези правила се постановяват и адаптират от играчите с цел да придадат необходимия смисъл на промяната, която понасят и на средата, в която оперират. В този процес е важно да се отбележи, че е налице известно двусмислие при интерпретацията и прилагането на “правилата на играта”, защото индивидите се различават по своите ценности и опит. Това двусмислие особено изпъква в ситуация на вътрешнополитическа криза, когато се появява своеобразна “борба на правомощията” между институциите, от една страна, и между самите актьори, от друга. Тъй като институциите осигуряват дистрибуционни предимства, в процеса на промяната им често възникват противопоставяне и борба между различните групи от актьори. В зависимост от залога тази борба може да приеме и насилствени форми.

От гледна точка на неоинституционалния подход три са възможните начини на промяна²: (1) като резултат от преднамерено планиране; (2) като инцидент³ и (3) като еволюция (Goodin, 1996: 24-25). По правило обаче опитите за институционални реформи са трудни за управление, независимо по кой от посочените начини са инициирани. Веднъж когато “логиката на уместността” е дестабилизирана се отваря пространство за разискване на противоречащите си норми и ценности. Освен това институционалната промяна “рядко задоволява първоначалните намерения на тези, които са били нейни инициатори” (March and Olsen, 1989:65). При осъществяването ѝ влияние оказват и такива фактори като шансът, моделът на вземане на решения и конкретно-историческият контекст.

(Е) Репформи. В периода на преход интересите на основните политически актьори са насочени към реформите, тъй като те предоставят дистрибуционни предимства. По тази причина конфликтът на интересите относно характера на реформите и начина на провеждането им е мощен дестабилизиращ фактор. Друга причина за дестабилизационния ефект на реформите, които преходът налага, е фактът, че са социално скъпоструващи⁴ и политически рисковани, защото засягат широки обществени групи и предизвикват политическа опозиция. Ако съпротивата излезе извън контрол, това може не само да взриви социалния мир, но да доведе до отказ от реформи. Проблемът е политическите актьори да се договорят за приемлива социална цена на реформите, което пък влиза в противоречие с тяхната ефективност. Според Пшеворски стратегията

¹ Цитат по Lowndes (2002), p. 100.

² Начините за промяна на политическата система са представени във формалния модел на вътрешнополитическа криза, виж. Глава II, т. 2.2.2. на настоящата дисертация.

³ Това, което Гуудин определя като инцидент, по смисъл се доближава до това, което наричаме внезапна промяна, а също и до така наречената “Революционна промяна”, в смисъла, който влага в това понятие Колин Хей. Виж: Hay (2002), p. 151-156.

⁴ Ефектите от реформата обикновено са инфлация, безработица, неефективност в разпределението и непрекъснати промени в доходите.

за реформи, които по всяка вероятност ще бъдат успешни, не е стратегията, минимизираща социалната цена (Пшеворски, 1994: увод). По тази причина правителствата започват да се колебаят между технократичния стил, присъщ на пазарно ориентираните реформаторски програми, и социално ангажирания стил, необходим за генериране на политическа подкрепа. Тези колебания обаче подронват доверието в реформите и създават заплахата за стабилността на политическата система.

Евентуалният успех или провал на реформите зависи не само от икономическите и социалните ефекти, но и от политическите условия. Така например една и съща програма за реформи може да не спечели подкрепа при едно правителство, а при друго да бъде приета с широко обществено и политическо съгласие¹. Следователно въпросът не е само доколко тежка е социалната цена на реформите, но и кои политически сили имат най-добри шансове да мобилизират обществена подкрепа за осъществяването им. Правителствата имат две възможности: или да потърсят възможно най-широка подкрепа от профсъюзите, опозиционните партии и централизираните организации, или да ги неутрализират и наложат “отгоре” своята икономическа политика (Пшеворски, 2004:238). Това обаче създава парадокс. Реформаторската политика е успешна, когато не е резултат от широко участие и консенсус между всички засегнати интереси, но, от друга страна, за провеждането ѝ е необходима политическа подкрепа. В процеса на търсене на баланс между двете стратегии често възникват вътрешнополитически кризи с различен интензитет.

Критерии за стабилност на политическата система

- Наличие на легитимни и ефективни институции.
- Ефективно взаимодействие между институциите.
- Приетата система от институции да е в състояние да предизвиква “спонтанно съгласие”² сред политическите актьори.
- Политическата система да е адекватна на изискванията и нуждите на социалната система.
- “Институционализация” на политическите конфликти³.
- Правителството да бъде достатъчно силно, за да управлява ефективно, но и достатъчно слабо, за да не може да управлява против важни интереси⁴.
- Наличието на малко на брой, но организационно стабилни и опитни в управлението партии.
- Специализираните институции – въоръжените сили и централната банка, да бъдат надеждно защитени от обществен натиск и партийна конкуренция.
- Развита пазарна икономика.
- Наличие на ефективни неправителствени организации⁴.
- Включване в наддържавни организации⁵.

¹ Програмата за въвеждане на валутен борд в България и структурната реформа, която се предлага от социалистическото правителство на Жан Виденов, се оспорват от опозицията и обществото, в резултат на което се стига до тежка вътрешнополитическа криза. След това обаче същата тази програма успешно се реализира от правителството на СДС начело с Иван Костов, при широк политически консенсус и висока степен на обществена подкрепа.

² Относно същността и механизма на постигане на спонтанното съгласие виж: Пшеворски (1994), с. 49-50

³ Това означава политическите конфликти да се разрешават в рамките на легитимните институции, чийто решения да не бъдат оспорвани от губещите.

⁴ Те обаче не трябва да пречат на държавата да изпълнява ролята си на арбитър между основните интереси в обществото.

⁵ Това би редуцирало суверенитета, но също така и радикалните обществени настроения и изяви.

Допълнителни променливи: Двете допълнителни променливи, които са включени в настоящия теоретичен модел на вътрешнополитически кризи *(а) форма на прехода* и *(б) политическа култура*, опосредстват взаимовръзките между основните променливи. Корелационната им връзка с типа и развитието на вътрешнополитическите кризи е вероятностна и трудна за емпирично верифициране.

(а) Форми на прехода. Според някои автори формата, под която се е осъществил преходът към демокрация, определя степента на стабилност на политическата система. Шмитер различава четири форми на преход¹: *договорен, революционен, наложен и реформистки*. Според него “най-благоприятни условия за успешна консолидация създава *договорният преход*, при който преобладават елитите от предишната автократия и нейната опозиция и те са принудени взаимно да уважават своите интереси. Като най-неблагоприятен авторът определя *революционният преход*, при който мобилизираните маси използват сила, за да изместят (а често и унищожат) предишния режим. При *наложените преход* предишните автократи (или по-скоро една фракция от тях) диктуват условията, последователността и скоростта на промяната на режима, докато при *реформисткия* тип преход, масовата мобилизация е водеща при предаването на властта, но не се използва насилие за отстраняването на стария елит от власт (Шмитер, 2004:68). Пшеворски твърди, че “всички преходи към демокрация са договорени: някои – с представители на стария режим, а други – само между продемократичните сили в стремежа им да изградят нова система” (Пшеворски, 1994:102). Според други автори липсват исторически доказателства за това, че мирният преход, постигнат чрез преговори и договори, съдейства по-добре за консолидацията на новата политическа система, като предизвиква по-малко социални напрежения и вътрешнополитически кризи, отколкото други форми на политически преход (Маравал и Сантамария, 1992: 3).

(б) Политическа култура. Стабилността и ефективността на политическата система се предопределя и от характера на националната политическа култура. Така например, ако една “гражданска” (демократична) култура² се наложи в рамките на тоталитарна политическа система, неминуемо ще се стигне до “дисонанс между култура и система и резултатът ще бъде нестабилност и неефективност на системата” (Благоева-Танева, 2002:41). Не е известно обаче каква е взаимовръзката между типа политическа култура на дадена политическа система и типа вътрешнополитически кризи, които възникват в нейните рамки. В настоящия модел единствено се постановява наличието на подобна взаимовръзка, но детайлният ѝ анализ е подходящ обект за бъдещи изследвания.

Благоева-Танева определя политическата култура в периода на преход като “развиваща се”. Тя обединява три паралелно протичащи процеса: (1) възраждането на демократичните традиции, ценности и идеали от предтоталитарното минало; (2) утвърждаването на нови ценности и идеали и (3) проява на рецидиви на авторитаризъм и недемократичност (Благоева-Танева, 2002:93). Именно рецидивите на политическата култура на “тоталитарния егалитаризъм” (Офе, 2004:210) не позволяват нито на пазарната икономика, нито на демокрацията да се възприемат като естествена и безалтернативна цел на процеса на

¹ В исторически план могат да бъдат идентифицирани различни форми на преход от един политически режим към друг. Така например преходът от абсолютизъм към представителен режим в Англия и във Франция се извършва с революция. Преходът към демокрация в Германия, Япония и Италия се осъществява след Втората световна война – след военно поражение и под патронажа на окупационните власти. В по-ново време един военен провал и държавен преврат откриват пътя за смяна на режима в Гърция и Португалия.

² В смисъла и съдържанието, което влагат в това понятие Габриел Алмънд и Сидни Верба. Виж: Алмънд и Верба (1998), с. 23-73

реформи. Пазарната икономика – затова, защото нейното функциониране изисква общото повишаване на икономическата ефективност да се постига само за сметка на това, че едно малцинство е в състояние да увеличава доходите си значително по-бързо, отколкото мнозинството, което понася загуби. Това създава социално и политическо напрежение. Като увеличава обема на материалните блага, пазарната икономика произвежда нарастващо неравенство – срещу това се опълчва егалитарната неприязън. Демократичният тип политическа система бива упреквана, че затормозява процеса на вземане на решения с търкания, несигурност и прекъсвания, които заплашват да снижат още повече и без това нестабилното ниво на икономическа ефективност (Офе, 2004: 210).

Други променливи: В модела не са включени две променливи, които също оказват влияние върху стабилността на политическата система и характера и развитието на вътрешнополитическите кризи. Това са: *избирателната и партийната системи*. *Избирателната система* е от значение при определяне на представителността на интересите и влияе върху начина, по който се формират парламентарните мнозинства. С оглед на съхраняване на стабилността на политическата система е необходимо да се ограничи демократизмът на избирателната система чрез изкуственото формиране на избирателни райони и чрез частичното или пълно въвеждане на *мажоритарни избори*¹. Това би спомогнало за “концентрацията на партийната система и формирането на стабилни и отговорни правителства” (Минчева, 2005: 34).

Партийната система е съставен компонент на политическата система. Чрез нейния анализ се откроява спецификата на взаимоотношенията между партиите, между тях и държавните и недържавни институции, ролята на партиите във функционирането на цялостната политическа система (Карасимеонов, 1997:122). Политическите партии представляват по-разнородни интереси и влиянието им е потенциално по-широко. Те играят централната роля при представянето на алтернативи и формирането позиции по отношение на отделните правителства, както и по отношение на самия проект за структурна трансформация в периода на прехода.

Наличието на много на брой политически партии, без отчетлива социална структура, която ги поражда, създава обаче условия за дестабилизация на системата и за възникване на вътрешнополитически кризи. За да измери кризисният потенциал на партийната система е необходимо да се отчете степента на дисперсия на властта в нея, т.е. степента на концентрация и устойчивост на партийнополитическите констелации. (Минчева, 2004: 34). Характерът на вътрешнопартийната организация също оказва влияние върху поведението на партията в политическото пространство. Така например вътрешнопартийните борби “са не само добра рецепта за изборни поражения, но и възможна причина за нестабилност на режима” (Пшеворски, 2004: 168). Ето защо организационната нестабилност на партиите подкопава, от една страна, стабилността на партийната система, а, от друга, стабилността на политическата система като цяло. Стабилността на партийната система зависи и от способността на партиите да артикулират интереси, да ги защитава адекватно, както и от моделите на целеполагане, които прилагат².

Кризисни фактори, които застрашават стабилността на политическата система

¹ Според закона на Дюверже обаче простата мажоритарна система фаворизира двупартийните системи, а пропорционалната избирателна система благоприятства фрагментирането на партийните системи и многопартийността. Виж: Duverge (1973).

² Относно моделите на партийно целеполагане виж: Пиргова (2002): 89-95

- Институционална неефективност.
- Чести промени в управленските коалиции.
- Висока честота на реструктуриране на парламентарните мнозинства.
- Превес на извънпарламентарните над парламентарните средства на политическа борба.
- Дилемата на едновременността.¹
- Слаба динамика на персоналните промени в изпълнителната власт.
- Наличие на обратна зависимост между устойчивостта на парламента и правителството².
- Противоречия между отделните фракции в управляващата партия.
- Уравновесяване на партийните фракции чрез персоналния състав на правителството.
- Висока степен на недоволство от икономическите реформи.
- Високи равнища на политически песимизъм.
- Повишаване на властта и ролята на техническите експерти, които управляват специализираните институции – въоръжени сили и централна банка.
- Степента на дисперсия на властта в партийната система, т.е. степента на концентрация и устойчивост на партийно-политическите констелации.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Несигурността е основна характеристика на политиката и политическите явления, която изследванията и анализите могат само частично да намалят. Дори и най-прецизните политически анализи, според Робърт Дал, оставят “голям елемент на несигурност в нашите разбирания за политически живот” (Dahl, 1984:6). Следователно всяко едно изследване трябва априорно да приеме допускането, че познанията за политическите явления и процеси имат ясни граници, макар и непостоянни.

Валидност на агрегирания модел за анализ на вътрешнополитическа криза. Валидността на аналитичния модел определя степента на неговата приложимост. За нейното категорично доказване са необходими допълнителни тестове въз основа на различни типове кризи, които възникват при различни социално-политически условия.

Преди да се пристъпи към изграждане на представения в настоящата студия аналитичен модел, бе поставен въпросът дали въобще е възможно да се построи общовалиден модел на вътрешнополитическа криза, приложим при различни типове политически системи, ситуационна конюнктура и тип преход. За съжаление модел, с подобна валидност е невъзможен по няколко причини: (1) невъзможност да се определят общовалидни за различните конфигурации от условия променливи и да се проследи тяхното взаимодействие; (2) недостатъчно проучен опит и липса на емпирични данни относно

¹ Дилемата на едновременността е формулирана от Офе и се изразява в това, че новите демокрации трябва едновременно да решат трите задачи: (1) национална консолидация; (2) политическа демократизация и (3) икономическа либерализация. Това са три етапа на един процес, които в “нормалния” западноевропейски случай са били преодолявани последователно в течение на векове (от национална държава към капитализъм, към демокрация), а в Източна Европа трябва да бъдат преминати почти синхронно. Това води не само до огромен натиск за взимане на неотложни решения, но и до взаимното им блокиране. Възможно е поотделно всеки един от тези проблеми да се реши само тогава, когато ситуацията позволява поне един от останалите два проблема (или дори двата заедно) да се смята за вече решен или неговото разрешаване в момента да не е необходимо. Офе (2004), с.207

² Това означава, че продължителността на мандата на парламента зависи от устойчивостта на правителството, а не обратно, както е логично да бъде при политическа система от парламентарен тип., Пиргова (2002), с. 231

развитието на вътрешнополитическите кризи при различните типове политически режими. Сравнително проучване между вътрешнополитическите кризи при различните типове политически режими би дало ценна информация относно възможностите за изграждане на общовалиден теоретичен модел. Това би могло да бъде обект на бъдещо проучване на политическите кризи. Представеният настоящата студия теоретичен модел е валиден само за вътрешнополитическите кризи, възникващи в условията на преход от тоталитарен към демократичен тип политическа система. Другите два елемента на агрегирания модел – темпоралният и формалният, могат да бъдат определени като общовалидни, защото приложението им не е обвързано с конкретен тип политическа система или криза.

Следва да се уточни обаче, че не всички видове вътрешнополитически кризи се нуждаят от дълбоко теоретично моделиране. Важни от теоретична гледна точка са единствено вътрешнополитическите кризи с висока интензивност, каквито са структурно-функционалните, тъй като те са системно значими. Те сериозно застрашават стабилността на политическата системата, легитимността на нейните институции и нарушават функционалната ѝ ефективност. Останалите типове кризи – проблемно-организационните и символно-пропагандните са субективно значими и теоретичното им моделиране касае единствено изследователския интерес.

Доколко един идеален модел “може да се извлече от детайлното изследване на два или три емпирични случая и да бъде проверен, като се приложи към останалите” (Ръстоу, 2004: 17) – предложеният в дисертацията модел не отговаря изцяло на критериите за идеалност. Той се базира на емпиричния материал от опита на една единствена страна. За момента той е частичен и поради това твърде ограничен. Едва след тестването му върху вътрешнополитически кризи от опита и на другите източноевропейски страни, преминали през периода на прехода, може да бъде оценена неговата действителна валидност и приложимост.

Източници

- Алмънд, Габриел, Сидни Верба (1998) *Гражданската култура*, превод от англ., Издателство “ГАЛ-ИКО”, София
- Благоева-Танева, Блага (2002) *Българската политическа култура: традиции и съвременност*, Издат. “Захарий Стоянов”, София
- Гочев, Атанас, Георги Генев и др. (1997) *Ранно сигнализиране и предотвратяване на конфликти*, Издат. “Албатрос”, София
- Дайнов, Евгений и Васил Гарнизов (1996) ‘Гражданин, ценности и институции на властта’, в: *Гражданинът и институцията*, Фондация “Фридрих Еберт” и Фондация “Янко Сакъзов”, София, сс. 76-99)
- Елстър, Йон (2004) “Процесът на създаване на конституции в Източна Европа: да се построи лодка в открито море”, в: Коларова, Р. и Л. Минчева (състав.) *Антология по сравнителна политология*, том 2, Катедра по политология на СУ “Св. Климент Охридски”, Рекламно-издателска къща БИ, гр. Велико Търново, с. 221-253
- Коларова, Румяна (1994) ‘Негласните споразумения в българския преход към демокрация’, *Политически изследвания*, год. VI, кн. 4, с.33-45
- Маравал, Х. М., Сантамария, Х. (1992) ‘Политически преход и консолидация на демокрацията в Испания’, в: Котарело, Р. и др. (ред.) *Испанският преход към демокрация: Политическият процес*, прев. от испански, Център за изследване на демокрацията, София и Център за конституционни изследвания, Мадрид
- Минчева, Любков (2005) *Качествените методи в сравнителните изследвания*, второ издание, Катедра “Политология”, СУ “Св. Климент Охридски”, Рекламно-издателска къща БИ, Велико Търново

- Монтеро, Хосе, Р. и Мариано Торкал (1992) 'Политическата култура на испанците: норми на приемственост и промяна', в: *Испанският преход към демокрация: политическият процес*, прев. от испански, Център за изследване на демокрацията, София, с.231-280
- Офе, Клаус (2004) "Дилемата на едновременността", в: Коларова, Р. и Л. Минчева (състав.) *Антология по сравнителна политология*, том 2, Катедра по политология на СУ "Св. Климен Охридски", Рекламно-издателска къща БИ, гр. Велико Търново с.202 – 216
- Пиргова, Мария (2002) *Българският парламентаризъм в условията на глобален преход*. Парадигма, София
- Проданов, Васил (1998) 'Философски проблеми на социалната промяна', в: Байчинска и др. (ред.) *Социалните науки и социалната промяна в България*, Академично издателство "Проф. Марин Дринов", София, с. 40-51
- Проданов, Васил (2003) *Насилието в модерната епоха*, Издат. "Захарий Стоянов", УИ "Св. Климент Охридски", София
- Пшеворски, Адам (1994) *Демокрацията и пазарът: Политическите и икономическите реформи в Източна Европа и Латинска Америка*, Университетско издателство "Стопанство", София
- Пшеворски, Адам (2004) "Устойчива демокрация", в: Коларова, Р. и Л. Минчева (състав.) *Антология по сравнителна политология*, том 2, Катедра по политология на СУ "Св. Климен Охридски", Рекламно-издателска къща БИ, гр. Велико Търново с. 151 – 175
- Ръстоу, Дакуърт (2004) "Преходи към демокрация", в: Коларова, Р., Л. Минчева (състав.) *Антология по сравнителна политология*, том 2, Катедра "Политология", СУ "Св. Климент Охридски", Рекламно-издателска къща БИ, Велико Търново, сс. 10-29
- Симеонова (2006). "Вътрешнополитическите кризи в периода на преход: същност и типология", в: *Политическата мисъл на XX век – поуки за България*: научна конференция, София 27-28 октомври, с. 258-274
- Цакова, Ивка (2005) *Лобизъм и демокрация*, Издат.: "Авангард Прима", София
- Шмитер, Филип (2004) 'Опасности, дилеми и перспективи за консолидиране на демокрацията', ", в: Коларова, Р. и Л. Минчева (състав.) *Антология по сравнителна политология*, том 2, Катедра по политология на СУ "Св. Климен Охридски", Рекламно-издателска къща БИ, гр. Велико Търново, с. 59-78
- Adam, Barbara (1994) 'Running Out of Time: The Global Crisis and Human Engagement', in: Redclift, M. and T. Benton (eds.) *Social Theory and the Global Environment*, London: Routledge (прецитирано от Hay)
- Alker, Hayward (1966) 'The Long Road to International Relation Theory: Problems of Statistical Non-Additivity' *World Politics*, XVIII, July
- Bobbio, Norberto (1989) *Democracy and Dictatorship*, Minneapolis: University of Minnesota Press
- Boin, A., t'Hart, P., Stern, E., Sundelius, B. (2005) *The Politics of Crisis Management: Public Leadership under Pressure*. Cambridge University Press
- Brecher, M. and J. Wilkenfeld (2000) *A Study of Crisis*, Michigan University Press
- Dahl, Robert (1971) *Poliarchy: Participation and Opposition*, New Haven: Yale University Press.
- Duverge, Mauris (1973) *Les parties politiques*, 8-em edition, Paris
- Edelman, Murray (1964) *The Symbolic Uses of Politics*, University of Illinois Press
- Edelman, Murray (1982) *Constructing the Political Spectacle*, Chicago: Chicago University Press
- Harff, Barabara (1998) 'Early warning Humanitarian Crises: Sequential Models and the Role of Accelerators', in: Davies, John and Ted Robert Gurr (eds.) *Preventive Measures: Building Risk Assessment and Crisis Early Warning*, Rowman&Littelfield Publishers, INC.
- Hay, Colin (2002). *Political Analysis*, London: Palgrave Publishers Ltd
- Goodin, R. (1996) 'Institutions and their Design'; in: Goodin, R. (ed.) *The Theory of Institutional Design*, Cambridge: Cambridge University Press
- Khan, Rais, James McNiven (1990) *An Introduction to Political Science*, Nelson Canada
- Linz, Juan, J. (1996) *The Breakdown of Democratic Regimes: Crisis, Breakdown and Reequilibration*, (first edition – 1978), Baltimore: John's Hopkins University Press
- Lowndes, Vivien (2002) 'Institutionalism', in: March, David and Gerry Stoker (eds.) *Theory and Methods in Political Science*, 2nd edition, Palgrave Macmillan, pp. 90-109

- March, J. and J. Olsen (1989) *Rediscovering Institutions*, New York Free Press di Palma, G. (1984) 'Government Performance: an Issue and Three Cases in Search of Theory', pp. 172-187, in Pridham, G. (ed.) *The New Mediterranean Democracies: Regime Transition in Spain, Greece and Portugal*, London, Frank Cass.
- Peters, G. (1999) *Institutional Theory in Political Science: The 'New Institutionalism'*, London: Pinter Publishers
- Russett, B., H. Alker, K. Deutsch, H. Lassuel (1964) *World Handbook of Political and Social Indicators*, vol. I, New Haven
- Schmitt, Carl (1988) *The Crisis of Parliamentary Democracy*, first edition (1923), Cambridge, Mass.: MIT Press
- Snyder, Glenn and Paul Diesing (1977) *Conflict among Nations: Bargaining, Decision Making and System Structure in International Crisis*, Princeton: Princeton University Press

АНАЛИТИЧЕН МОДЕЛ НА ВЪТРЕШНОПОЛИТИЧЕСКА КРИЗА

Резюме

Настоящата студия представя аналитичен модел на вътрешнополитическа криза. Той е проектиран, за да направи възможно “измерването” на стабилността на политическата система в период на преход от авторитаризъм към демокрация чрез анализ на вътрешнополитическите кризи, които възникват през този период в рамките на системата. По характер е агрегиран, защото се състои от три основни компонента – темпорален, формален и теоретичен. Те интерпретират взаимовръзката вътрешнополитическа криза – политическа стабилност от различни гледни точки. Това дава възможност изследваният обект да бъде поставен в различни аналитични перспективи.

AN ANALYTICAL MODEL OF AN INTERNAL POLITICAL CRISIS

Summary

The study features an analytical model of an internal political crisis studied with a view to enable a “measurement” of the stability of a political system in the period of a transition from authoritarianism to democracy by means of an analysis of political crises emerging within the system. It is aggregate in nature because it is composed of three basic components – temporal, formal and theoretical. These components interpret the interrelationships of an internal political crisis – different viewpoints of political stability which enables analytical perspectives of the study.